

VARDAR YENİCELİ HAYÂLÎ BEY'İN DİVANINDA KALENDERİLİK İZLERİ

Serpil AKGÜL*

Özet

Bilindiği üzere kültürümüzün bir parçası olan tasavvuf, divan şiirinin beslendiği kaynaklardan biridir. Divan şairleri mensup oldukları tarikatlarla ilgili mefhumlara şiirlerinde yer vermişlerdir. Divan şairlerini etkileyen zümrelerden biri de Kalenderiliktir. Bu düşünce sistemi divan şiirinde de etkisini göstermiştir. On altıncı yüzyılın önde gelen divan şairleri arasında yer alan ve “arifler durağı” olarak anılan Vardar Yenicesi’nde yetişen bir şair olan Hayâlî Bey de Kalenderiliğe intisap etmiş divan şairlerinin başında gelmektedir. Tezkirelerde verilen bilgilerin yanı sıra Hayâlî Bey, bu durumu divanında yer alan şiirlerinde açıkça dile getirmiştir. Bu makalede öncelikle bir gazelinin makta beytinde Ma’nide nazm kişverinin tâcdâriyem/Sûretde gerçi başı açık bir kalenderem diyerek kendini başı açık bir Kalenderî olarak vasıflandıran divan şiirinin önemli temsilcilerinden olan Hayâlî Bey’in hayatı hakkında genel bilgi verildikten sonra divanında yer alan şiirlerinde Kalenderilik akımının izleri seçilen örnek beyitler aracılığıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra ise şairin “ocağı” redifli gazeli incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hayâlî, gazel, Kalenderîlik

THE IMPRESSIONS OF *KALENDERİLİK* IN THE DIWAN OF *VARDAR YENİCELİ HAYALİ BEY*

Abstract

As it is known, being one part of our culture, sufism is one of the sources of diwan poetry. Diwan poets included the conceptions of the sects of which they are members in their poems. This thought system showed its effects in the poems of both the members of this strand and in the diwan poetry. Hayâlî Bey, who is a poet brought up in Vardar Yenicesi that is known as the stop for the enlightened and who is among the leading diwan poets of the sixteenth century, is also the primary figures of the diwan poets who joined Kalenderilik. As well as the information given in the collection of biographies, Hayâlî Bey explicitly expressed this situation in his diwan poems. In this article, after firstly giving general information about the life of Hayâlî Bey who is one of the important representatives of diwan and who qualifies himself as a bareheaded Kalenderî by saying Ma’nide nazm kişverinin tâcdâriyem/Sûretde gerçi başı

* Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı yüksek lisans mezunu, Manisa/Türkiye, serpil.akgul@gmail.com

açık bir kalenderem in the end grain verse of a ghazel, the traces of the strands of Kalenderî in his diwan have been tried to be determined with the help of the chosen sample verses. Afterwards, the poet's ghazel that had "ocağı" rhyme has been analyzed.

Keywords: Hayâlî, ghazel, Kalenderîlik

Giriş

Arifler durağı olarak anılan Vardar Yenicesi'nde Usûlî, Hayretî, Sırrî, Derviş Derûnî, Derviş Garibî, Yusuf Sineçâk, Derviş Günâhî gibi birçok şair yetişmiştir (İsen, 1994: 193-208-308; Genç, 2000: 201-406-524-448). On altıncı yüzyıl şairlerinden Usûlî, Vardar Yenicesi'nin eşi ve benzeri olmayan, âlim ve filozoflarla dolu bir yer olduğunu divanında yer alan Yenice şehrengizinde şöyle dile getirmiştir:

Yenice şehridir Vârdâr içinde
Ki misli ne Hitâda var ne Çinde

İçi dolu sipâhîler ulular
Nice begzâdeler yüzü sulular

Nazar kılmış Hüdâ ehline anın
Kamusu feylesofudur cihânın

İçinde âlim ü kâmilleri çok
Kamu ehl-i hüner bir câhili yok (İsen, 1990: 45)

On altıncı yüzyılın önde gelen şairlerinden biri olan Hayâlî Bey de devrinde bir ilim ve kültür merkezi sayılan Vardar Yenicesi'nde dünyaya gelmiştir. Asıl ismi Mehmet olan Hayâlî Bey (ö. 1557) tahsil hayatına memleketinde başlamış, daha sonra ise tasavvufî yönünü şekillendirecek olan Baba Ali Mest-i Acemî adlı bir Kalenderî mürşidinin dervişleriyle birlikte Yenice'ye gelmesiyle onların muhitine katılmıştır (Tarlan, 1992a: 13-14). Gelibolulu Âlî, Kühü'l-Ahbâr'ın tezkire kısmında Baba Ali Mest'in Kalenderîler zümresinin başı olduğunu, kalender ve yiğit bir şeyh olduğunu kaydeder:

Hayderîlerin rind-i şâhbâzı ve kalenderîler zümresinin ser-halka-i hâtır-nevâzı Baba 'Alî Mest ki zâhiren pâyesi pest ma'nûde sâhib-iktidâr u zeber-dest bir baba-yı 'âlem idi. (İsen, 1994: 212).

Baba Ali Mest'in dervişleriyle İstanbul'a gelen şair kısa sürede gazelleriyle tanınmaya başlamıştır (İpekten, 1996: 144). Ancak kaynaklarda verilen bilgilere göre Hayâlî Bey daha sonra çeşitli sebeplerle Kalenderî zümresinden uzaklaştırılır. Gelibolulu Âli, Kühü'l-Ahbâr'ında peri yanaklı olarak nitelendirdiği Hayâlî Bey'in, İstanbul'a geldikten sonra devrin kadısı tarafından Kalenderîlerden uzaklaştırılması hususunda şunları kaydeder:

Sarıgürz merhûm İstanbul kâdısı bulunup bu makûle hüsn-dâr emredan-ı perî-ruhsâr bir bölük kalenderân-ı rafz-iştihâr yanında turmak ne sezâvar ne meşrûdur belki bir vaz'-ı münkir ü nâ-meşrûdur diyu Hayâlîyi Baba 'Ali Mestden alır. (İsen, 1994: 212).

Beyânî Tezkiresi'nde Hayâlî-i meşhur olarak anılan şairin gençliğinde kalenderlerden olduğu, sonradan öğrenim görerek bilgelerin koruyucusu olarak anılan İskender Çelebi aracılığı ile İbrahim Paşa'ya ve Kanuni Sultan Süleyman'a kasideler sunduğu kaydedilir (Kutluk, 1997: 42). Beyânî Tezkiresi'nde Hayâlî Bey'in *Rum ülkelerinin şairler sultanı ve toplantıların süsü* (Kutluk, 1997: 42) şeklinde takdim edilmesi ve devrin padişahı Kanuni'nin iltifatını kazanması, dönemde önemli şairlerden sayıldığıнын bir göstergesidir. Ayrıca Latifi de benzer şekilde tezkiresinde Hayâlî Bey'in, devrinin büyük şairlerinden olduğunu kaydeder:

Kısacası çağımız gazel şairlerinin bey ve sultanı ve onların en önde gelenidir. Yüce bir şan ve eşsiz yeteneğiyle ortaya çıkıp dünyanın bilgisi ve yegânesi ve çağının tek kişisi olmuştur (İsen, 1999: 225).

1557 yılında Edirne'de vefat eden Hayâlî Bey'in tek eseri kasideler, musammatlar, gazeller ve mukatta'alardan oluşan divanıdır.

Hayâlî Bey ve Kalenderîlik

On üçüncü yüzyıl istilaların ve göçlerin yaşandığı sıkıntılı bir dönemdir. Bu yüzyılda Sühreverdîyye, Ekberîyye, Bedevîyye ve Mevlevîyye gibi tarikatlar gelişmiştir (Yılmaz, 2002: 129). Kalenderîlik de Anadolu'ya on üçüncü yüzyıldan itibaren girmiş bir tasavvuf akımıdır. Bunun sebebi ise Moğol istilası sonucunda meydana gelen göçlerdir (Ocak, 1999: 57). Moğolların saldırıları Anadolu halkının barış ve huzurunu bozmuş, dolayısıyla Anadolu'da sıkıntılı günler yaşanmıştır. Bu sıkıntılı zamanlarda Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Âhi Evren gibi mutasavvıflar yazdıklarıyla tasavvufu yaygınlaştırmış, ilahi aşkla halk huzuru bulmaya çalışmıştır (Mengi, 2000: 39).

Kalender kelimesinin kökeniyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kelimenin Farsça'da *iri yarı*, *kaba* anlamına gelen kalanter veya Grekçe aynı anlamda kalatoz kelimesinden geldiği kaydedilir. Öte yandan Farsça'da kalan kelimesiyle ender ekinden oluştuğu ve *ağır yük taşıyan*, *ağır yük altına girmiş bulunan* anlamına geldiği yahut Arapça ekall kelimesiyle Farsça ender ekinden teşekkül ettiği ve *az*, *önemsiz* anlamında da kullanıldığı ileri sürülür (Azamat, 2001: 253). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügatta ise kalender kelimesi *dünyadan elini çekip başıboş dolaşan derviş; dünyadan elini eteğini çekip her şeyi hoş gören kimse* şeklinde tanımlanmıştır (Develli-oğlu, 2002: 484).

Ayrıca kaynaklarda belirtildiğine göre kalender kelimesindeki kaf harfi kanaati, lam harfi lütfu, nun harfi nedameti, dal harfi diyaneti ve ra harfi riyazeti temsil etmektedir (Ocak, 1999: 145-146).

Kalenderilik Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te ise geniş bir şekilde açıklanmıştır: *Alevî inancına dayanan, Hindistan'dan, Orta Asya, İran, Mısır, Irak, Süriye ve Selçuklular zamânında Anadolu'da yaygın duruma gelen bir tarikat [Bu tarikatın her türlü kayıttan sıyrılmış, dünya malına, gösterişe önem vermez zihniyetteki abdal ve cavlakî da denen dervişleri her şeyden arınma alâmeti olarak saç, sakal, bıyık ve kaşlarını ustura ile kazıtırlar; Hasan, Hüseyin, Fâtıma, Ali, Muhammed diye zikrederek dolaşır, inançlarını yayar ve geçimlerini dilenerek sağlarlardı. "Her şeyde, her güzelde görünen Allah'tır, güzele tapmak Allah'a tapmaktır" inancından hareket ettikleri için cinsiyet farkı gözetmeden duyulan aşk bunlarda yaygın duruma gelmiş, şiirlerinde ve eserlerinde geniş yer almıştır. Zaman zaman Mevlevîlik, Bayramîlik, Melâmîlik gibi tarikatlara da etkileri olmuştur]* (Ayverdi, 2011: 609).

Kalenderiye tarikatına mensup olanlara kalender veya Kalenderî denilmektedir. Orta Asya'da Melametilikten doğan bu tarikat Bağdat, Suriye, Mısır, Anadolu ve Rumeli'de yayılmış, sonraları Bektaşilik içinde erimiştir (Pala 1999: 227-228). Kalenderiliğin Bektaşilikle olan bağlantıları on üçüncü yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kalenderilik, on sekizinci yüzyılda yaygınlaşan Bektaşilik içinde erimiştir (Ocak, 1999, 209).

İran'da ortaya çıkarak geniş bir coğrafyada varlık gösteren Kalenderîlik, içinde bulunduğu toplumun düzenine karşı çıkan, dünyaya değer vermeyen bir tasavvuf akımıdır. Bu akıma mensup olanların üç-beş kişilik gruplar halinde geldikleri, saç, sakal, kaş ve bıyıklarını kazıtarak dolaştıkları bilinmektedir. Türk zümreleri tarafından bu dervişlere Abdal, Bab, Baba veya Ata da denilmiştir (Ocak, 1999: 5-7-22 vd.).

On altıncı yüzyılda yaşamış divan şairleri arasında pek çok Kalenderî şair yetişmiştir. Mesela Sehî Bey, tezkiresinde Meşrebî'nin tarikatta Hayderi ve Baba Ali Mest köçeklerinden olduğu; asıl ismi Ali olan Yetimî'nin ise Şeyh Cemal'e mürit olduğu kaydedilir (İsen, 1998: 234-238). Hayretî ve Feyzî diğer Kalenderî şairler-

dendir. Latîfî, tezkiresinde Hayretî'nin derviş-meşrep, Caferî-mezhep biri olduğunu söyler (İsen, 1999: 229). Güftî ise Teşrifâtü'ş-Şu'arâ'sında Feyzî'nin kalendere yaraşır bir tutum sergilediğini söylemektedir:

Tab'ı olmuşdu gösterüp verziş

Pârsâ-yı kalenderâne-reviş (Yılmaz, 2001: 197)

Hayâlî Bey de Kalenderiliğe bağlanmış şairlerin başında gelmektedir. Sehî Bey Tezkiresi'nde Hayâlî Bey'in tarikat zincirinde Haydarî olduğu ve Baba Ali Mest köçeklerinden olduğu ifade edilmektedir (İsen, 1998: 224). "Küçük" anlamına gelen ve Farsça bir kelime olan "köçek", Mevlevilerle Bektaşî-Kızılbaşlarda tarikata yeni bağlanan gençlere denilmektedir. Mevlevî ve Bektaşî-Kızılbaşlarda sema eden gençlere "köçek" denilmektedir (Gölpınarlı-Boratav: 2010: 157). Latîfî de tezkiresinde Hayâlî Bey'den tarikat yolunda bir er ocağının aydınlık gönüllü, meşaleler yakan köçeği şeklinde bahseder (İsen, 1999: 224). Beyânî Tezkiresi'nde ise Hayâlî Bey'in gençliğinde Kalenderî zümresinden olduğu şu sözlerle belirtilmiştir: *Unfuwân-ı cevânîde ser-halka-ı zümre-i kalenderiyân olup...* (Kutluk, 1997: 89). Gelibolulu Âlî ise Kühnü'l-Ahbâr'ında Hayâlî Bey'in güzel yüzlü birine âşık olup bu zümreye katıldığını kaydetmiştir:

İçlerindeki hûb-rûlardan biriniün tîg-ı cezbesi ile Hayâlî gibi mahbûb-ı matlûbun cigerin delûp yüregın togramışlar. Ya'ni ki ol cevânlardan birine âşık olmuş. Bedihe bu matla'-ı garrâyı diyüp zümrelerine lâhık olmuş. (İsen, 1994: 212).

Nitekim Hayâlî Bey de bu durumu yani bir Haydarî şeyhinin müritleri arasına katılma hikâyesini divanında yer alan bir beytinde şöyle dile getirir:

Çehresinde görüben lem'a-i nûr-ı Nebevî

Bir yalın yüzlü ışık şevkine oldum alevî (Tarlan, 1992a: 322)

Beyitte geçen "ışık" kelimesi Bektaşilikle benzerlik gösteren dervişlerin adını karşılamaktadır. Işık dervişlerinin ellerinde tas ve çerağ ile cerre çıkıp dilendikleri söylenir (Kurnaz, 1996: 97-98). Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki Kalenderilik on beşinci yüzyıldan itibaren "Işık" ve "Torlak" gibi yeni isimler de almıştır (Ocak, 1999: 87). Şair yukarıda alıntılıdığımız beytinde yüzü yalın olarak nitelerken çâr-darb yani ışık dervişlerinin sakal, bıyık ve kaşlarını tıraş etmelerine işaret etmiş oluyor. Bâtını tarikatlere mensup olanların saç, sakal, bıyık ve kaşlarını tıraş etmelerine çâr-darb denir (Onay, 1993: 101).

Hayâlî Bey Divanı'nda Kalenderilikle ilgili pek çok beyit örneğine rastlamak mümkün. Mesela şair Kalenderilerin saç sakal tıraşı olup baş açık gezmelerine bir gazelinin matla beytinde telmihte bulunur:

Aşk içinde ser verenler vardı serverlik yolun

Bu tıraşı çekmeyen bilmez kalenderlik yolun (Tarlan, 1992a: 389)

Hayâlî Bey, Kalenderîlerin dış görünüşüyle ilgili özelliklerine de yer vermiştir. Şair, Kalenderîlerin kaşlarını tıraş etmeleri hususuna bir beytinde şöyle değinir:

Bir kalender-hânedür âlem deyhü îmâ eder

Gel nazar kıl mâh-ı nevde şol tıraş olmuş kaşa (Kurnaz, 1996: 233)

Bu hususa başka divan şairleri de değinmişlerdir. Mesela on altıncı yüzyılın divan şairlerinden Zâtî, benzer şekilde bir beytinde Kalenderîlerin kaşlarını kazıma-larından bahseder:

Gözüün üstünde kaşun var dimesün kimse bize

Gel Kalender olalum terk-i diyâr eyleyelüm (Muallim Naci, 2000: 190)

Hayâlî Bey, başka bir beytinde kendini dünyevi şeyleri gönlünden çıkararak bir abdal olarak ifade eder:

İsm ü resminden cihânın fâriğ ü âsûde hâl

Tekye-i Hakta tıraş olmuş bir abdâlem bu gün (Tarlan, 1992a: 242)

On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Kalenderîler ayrıca Haydarîler, Rum Abdalları, Işıklar, Şemsiler, Dervişler gibi isimlerle de anılmışlardır (Ocak, 1999: 103). Hayâlî Bey'in de divanında kendisini Haydarî ismiyle tanımladığı bir örneği görüyoruz:

Hayâlî Haydârîdir tavk-ı zülfün hakkıdır anun

Begüm teslîm kıl boynunda neyler bir gedâ hakkı (Tarlan, 1992a: 312)

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Kalenderî şairlerin şiirlerinde Hz. Ali sevgisinin de dile getirildiği görülmektedir. Mesela Hayâlî Bey bir beytinde şöyle der:

Ey Hayâlî çün gedâ oldun Âlî'nin aşkına

Gâfil olma gördüğün merdâneler meydânıdır (Tarlan, 1992a: 111)

Şu örnekte ise şair Âlî-i Abâ'ya bende (köle) olduğunu söyler:

Atlas-ı gerdünü etmez himmeti rahşına şal

Tâ ki olmuştur Hayâlî bende-i Âlî-i Abâ (Tarlan, 1992a: 96)

Âlî-i Abâ, peygamberimizin kendisiyle birlikte kızı Fâtîme, dâmâdı Ali, torunları Hasan ve Hüseyin'den mürekkep âilesidir (Devellioğlu, 2002: 25).

Şair şu beytinde ise *ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır* hadisini hatırlatır:

Nebi medine-i ilm oldu bâbı Şâh-ı Necef

O dergehün itiyem ol kapıda derbânem (Tarlan, 1992a: 208)

Başka bir beytinde ise şair vahdet tekkesinde dört dilimli Kalenderî tacı giydiğini söylüyor:

Dîn-i dünya din-i ukbâyı edip ey yar terk

Tekye-i vahdette ben bir tâc giydim çâr-terk (Tarlan, 1992a: 194)

Kalenderîlik, âşıklık bağlamında bu dünyadan el ayak çekilmesi, bâtını aşk dediğimiz Hak aşkıyla gözün bir şey görmemesidir. Derviş-meşrep, kalender-mizaç bir şair olarak nitelendirilen ve dünya malına önem vermeyen Hayâlî Bey bir beytinde “koca karı, yaşlı kadın” olarak nitelendirdiği dünyaya meyletmemek gerektiğini vurgular:

Kim ki bu çarh-ı pîre-zene ma’il olmadı

Merdaneler içinde bugün erlik eyledi (Tarlan, 1992a: 301)

Şair mevki sahibi olmak gibi dünyevi şeylere önem vermediğini ise şu beytinde vurgulamıştır:

Gözün yaşıyla harâbât içinde dem süreyin

Bir iki gün bu kuru i’tibârı neyleyeyim (Tarlan, 1992a: 231)

Başka bir beyitte ise Hayâlî Bey kendini baş açık bir Rumeli abdalı olarak vasıflandırmıştır. Burada Rumeli abdalı Kalenderîliği karşılamaktadır:

Ben Hayâlî baş açık bir Rûm eli abdâlîyam

Tekye-i hayrette Mecnûn ihtiyârımdır benim (Tarlan, 1992a: 218)

Başka bir beyitte ise Hayâlî Bey kendisini gönülden idrak suretini kaldıran divane-meşrep bir kalender olarak görüyor:

Dilden Hayâlî suret-i idrâki kazıyıp

Dîvane meşreb oldu kalenderlik eyledi (Tarlan, 1992a: 301)

Divan edebiyatında gül ile ilgili benzetmeler çok farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Hayâlî Bey de gül redifli kasidesinin bir beytinde gülü dilenen bir kalender dervişine benzetmiştir:

Âşîyan-ı bülbülü deryûzeye keşkûl edip

Cerr için dergâhına geldi kalender-vâr gül (Tarlan, 1992a: 45)

Görüldüğü üzere Hayâlî Bey, şiirlerinde Kalenderîliğin özelliklerini açık bir şekilde yansıtmıştır.

Hayâlî Bey'in divanında 650 gazel vardır (Tarlan, 1992a: 89-315). Sehî Bey, tezkiresinde şairin gazel tarzına olan yatkınlığından, eşi bulunmaz şiirler söylediğinden ve söylediği şiirlerde pek çok hususi mana tasavvur ettiğinden söz eder (İsen, 1998: 224). Cem Dilçin ise bir çalışmasında Hayâlî Bey'in gazelleri hakkında şöyle demiştir:

Güçlü bir şairlik yeteneğine sahip olan Hayâlî, geniş ve ince hayaller ile aşkı ve tasavvufu kaynaştıran rind ve kalender yaratılışının etkilediği üslûbuyla gazele yeni bir ses, yeni bir hava getirmiştir (Dilçin, 1986: 174).

On altıncı yüzyılda divan şairlerinin genellikle beş beyitle gazel yazdığı görülmektedir (Okuyucu, 2010: 174-175). Hayâlî Bey'in de gazellerinin büyük kısmı beş beyitten meydana gelmiştir. Şairin inceleyeceğimiz "ocağı" redifli gazeli de beş beyittir. Söz konusu gazel şöyledir:

1. Dâğ-ı sînem ehl-i derdin olalı baş ocağı
Benden uyarır çerâğı Hacı Bektâş ocağı
  2. Sebzeler rûy-ı zemîni tutdu Osmânî gibi
Lâlelerle oldu her vâdi Kızılbaş ocağı
  3. Cân ü dil kurbanlarından kanlar olmazdı revân
Ehl-i hüsnün olmasa ol göz ile kaş ocağı
  4. Tekye-i gamda benim abdal görse cünbüşüm
Bana Mecnun derdi gel sen bekle kardaş ocağı
  5. Gevher-i hüsnün Hayâlî mâlik oldu kânına
Bisütun Ferhâdına verildi bir taş ocağı (Tarlan, 1992a: 301)
- Fâ i lâ tûn / Fâ i lâ tûn / Fâ i lâ tûn / Fâ i lûn*
(_ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _)

Gazelin Günümüz Türkçesine Çevirisi ve Şerhi

1. Bağrımın yarası dert sahiplerinin baş ocağı olduğundan beri Hacı Bektaş ocağı mumunu benden yakmaktadır.
2. Yeryüzü Osmanlı gibi yemyeşil bir çimenlik oldu; her yer lalelerle dolup Kızılbaş ocağı gibi oldu.
3. Eğer güzeller göz ile kaş ocağı olmasaydı can ve gönül kurbanlarından kanlar akmazdı.
4. Derviş benim gam tekkesinde eğlendiğimi görse bana Mecnun (deli) "kardeş ocağı gel sen bekle" derdi.
5. Hayâlî, güzellik cevherinin ocağına sahip oldu; Ferhat'a Bisütun dağında bir taş ocağı verildi.

Divan şiirinde en çok işlenen tema aşktır. Aşk kimi zaman beşerî yönüyle kimi zaman da ilahi yönüyle ele alınmaktadır. Çeşitli benzetmelere konu olan aşk, Cemal Kurnaz'ın da belirttiği gibi bir tekke olarak düşünülürse ilgili unsurlara yer verilir (Kurnaz, 1996: 416). Bu gazelde aşkın tekke olarak, âşığın ise derviş şeklinde düşünüldüğünü söyleyebiliriz. Bu bağlamda gazelde abdal, çerağ, Kızılbaş, Hacı Bektaş gibi ilgili unsurlara yer verilmiştir. Hayâlî Divanı'nda adı geçen mutasavvıflardan biri de Bektaşî tarikatının pîri Hacı Bektaş Velî'dir. Ahmet Yaşar Ocak, Hacı Bektaş Velî'nin Kalenderlik içinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir:

Kanaatimizce, Hacı Bektaş-ı Velî, XIII. yüzyılda yaşamış bir Vefât-Haydarî şeyhinden başka biri değildir ve tabiatıyla Kalenderlik içinde değerlendirilmelidir. (1999: 206-207).

Ayrıca Ocak, on altıncı yüzyılda yaşamış Kalenderî şairlerden bazılarının hem Kalenderî hem de Bektaşî olarak nitelendirilmelerinin sebebini de buna bağlamaktadır (1999: 208). Gazelin ilk beytinde âşık, Hacı Bektaş ocağının kendisinden ışık aldığını söylemektedir. Yani dert ehli âşığın bağrındaki ateş öyle şiddetlidir ki Hacı Bektaş ocağı bu ateşle aydınlanmaktadır. Hacı Bektaş, Bektaşîlerin baş ocağıdır, pîr ocağıdır. Âşık, öyle bir noktaya gelmiştir ki, öyle kalender-meşrep olmuştur ki Hacı Bektaş ocağı adeta kendisinden ışık almaktadır.

Divan şiirinde genellikle sevgiliden uzak düşmenin acısını yaşayan âşığın bağı aşk ateşiyle yaralandığı için kanlıdır. Beyitte *dağ* yani yara, *çerağ* ve *ocak* kelimeleri bir arada zikredilmiştir. Yara, çerağ ve ocak kelimeleri arasında renk bakımından benzerlik vardır. Âşığın sinesi gam tekkesi, yaralar da onun çerağıdır (Kurnaz, 1996: 403).

Beyitte geçen “uyarmak” kelimesi “ikaz etmek” anlamının yanı sıra halk ağzında uyandırmak (Ayverdi, 2011: 1289) anlamıyla da kullanılmaktadır. Mesela Fuzûlî (ö. 1556) bir beytinde ayrılık gecesinde canının yanarak kanlı gözyaşları döktüğünü ve feryadının herkesi uyandırdığını söylerken “uyarır” kelimesini “uyandırmak” anlamında kullanmıştır. Beyit şöyledir:

Şeb-i hicran yanar cânım töker kan çeşm-i giryânım

Uyarır halkı efgânım kara bahtım uyanmaz mı (Gölpınarlı, 2005: 141)

Hayâlî'nin beytinde “mum” anlamına gelen Farsça “çerağ” kelimesi geçtiği için “uyarmak” kelimesinin ışık için “yakmak” dolayısıyla “aydınlatmak” anlamıyla kullanıldığını belirtmek gerekir. Benzer kullanımı Ahmet Paşa'nın (ö. 1497) bir beytinde de görüyoruz:

Hüsnü kandîlin uyarmış nûr-ı Hakdan nâr-ı aşk

Zâhidâ inkâr-ı nûr-ı Zü-l-Celâl etmek neden (Tarlan, 1992b: 231)

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki “ocağı uyarmak” deyiimi Alevi-Bektaşî kültüründe *yolu, erkânı yenilemek, diriltmek* anlamını ifade etmekle birlikte şiiirlerde de kullanılmaktadır (Gölpınarlı, 2004: 245).

Türkçe bir kelime olan “ocak” kelimesi ilk anlamıyla *ateş yakılan yer* demektir (Ayverdi, 2011:943).

Mehmet Ersal bir çalışmasında “ocak” teriminin *soyu 'On iki İmamlar' yolu ile Ehl-i Beyt'e bağlanan ailelerin nesilden nesile dedelik kurumu vasıtasıyla sürdürdüğü inanç yapılanması* şeklinde ifade edildiğini söylemektedir (Ersal, 2011: 180). Ali Yaman ise “ocak” kavramının *dede, seyyid, pir, mürşid, rehber gibi adlarla da anılan dinsel hizmetleri gören kişilerin ailelerini, soylarını nitelemek üzere kullanılan bir kavram olduğunu* söyler (Yaman, 2011: 48). Kâmûs-ı Türkî'de ise söz konusu kelimenin dokuz farklı anlamı verilmiştir: *Ateş yanan yer, kânun, taş ve maden çıkarmak için açılan çukur veya kuyu, ateşi sönmeyen hanedan, büyük aile gibi* (Yavuzaslan, 2010: 929-930). Kelimenin Misallî Büyük Türkçe Sözlük'te ise on üç farklı anlamı yer almaktadır. İlk beytin birinci dizesinde geçen “baş ocağı” tamlamasının ikinci ögesi durumunda olan ocak kelimesi *bazı hastalıkları okuma yoluyla iyi etme yetenek ve iznine sahip oldukları kabul edilen ve bu izni babadan oğula yürüten aile, bu ailenin bulunduğu ev* (Ayverdi, 2011: 943) anlamında kullanılmıştır.

Gazelin matla beytinin ikinci dizesinde ise “ocak” kelimesi mecaz anlamıyla *aynı amaç ve düşünce etrafında faaliyet gösterenlerin, aynı işi yapanların faaliyetlerini*

sürdürdükleri kuruluş (Ayverdi, 2011: 943) demektir. Yani gazelin matla beytinde “ocak” kelimesiyle hem ateş yakılan yer hem de tekke kastedilmektedir.

İkinci beyitte ise şair bu kez âşığın bağrındaki yaralar ile laleler ve Alevilikle ilgili bir kavram olan Kızılbaş arasında renk yönünden benzerlik kurmuştur. Osmanlı yeşil, Kızılbaş ise kırmızı renkle ifade edilmektedir. Burada laleden kasıt yara olmalıdır. Divan şiirinde genellikle lalenin ortasındaki karalıyla âşığın yanık bağı arasında ilişki kurulur. Kızılbaş, renginin kırmızı olması yönüyle laleye benzetilmiştir. İlk planda gözümüzde canlanan tablo kıpkırmızı lalelerle dolu yemyeşil bir alandır. İkincisi ise âşığın yaralı bağıdır. Ayrıca şair, Osmanlının üç kıtaya yayılması gibi Bektaşiliğin de Osmanlının olduğu her yerde yayıldığını söylüyor.

Üçüncü beyitte âşık, kendisini kurban olarak görmektedir. Zira âşık daima hiç çekinmeden canını sevgili uğruna feda etmektedir. Divan şiirinde sevgilinin ocak misali yakıcı olan kaşının ve gözünün güzelliği âşığın canına kasteder. Sevgili süz-gün bir yan bakışıyla dahi canlar alır. Beyti tasavvufi boyutuyla düşünecek olursak kurban, Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olan şeydir. Burada âşık kendisini gerçek sevgili olan Allah'a ulaşmak için onun yolunda canını feda eden bir kurban olarak görmektedir.

Ayrıca teşhis yoluyla gönül kişileştirilerek gözyaşları döken bir âşık gibi düşünölmüştür.

Dördüncü beyitte ise şair, abdal benim gam tekkesindeki cümbüşümü, yani hareketimi, zevk ve eğlencemi görse, bana “Mecnun” (deli) derdi, “Kardeş, gel sen bekle ocağı!..”

Beyitte geçen “ocak” kelimesi költür ocağı, ilim ocağı kullanımlarında olduğu gibi mecazi olarak *bir şeyin hazırlanıp kıvama getirildiğı, en çok bulunduğu yer* (Ayverdi, 2011: 943) anlamıyla kullanılmıştır.

Beyitte geçen “abdal” kelimesi dünya ile ilgisini kesip Allah'a bağlanmış olan derviş anlamına gelmektedir. Bektaşî erenlerine de abdal denilmektedir. Misalli Büyük Türkçe Sözlükte ise kelime ilk anlamıyla *kalender, gezgin derviş, derviş* (Ayverdi, 2011: 2) şeklinde tanımlanmıştır. Beyitte de “abdal” kelimesi sözlükteki bilinen anlamıyla kullanılmıştır.

Son beyitte şair Ferhat ile Şirin hikâyesine telmihte bulunmuştur. Ferhat, bindiğı üzere sevdiği Şirin'in aşkı ile dağları delmiştir. Efsaneye göre ise bu dağın ismi Bisütun'dur. Ferhat bu dağı delerek su veya süt akıtmıştır. Bisütun dağı hakkında Ahmet Talât Onay şunları nakleder:

Hakikatte, Kâmusü'l-Alâm'ın 'Bî-sütûn: İran'da Hemedan'dan dört merhalelik mesâfede gâyet dik ve sarp bir dağ olup hâvî olduğu mağaralarla ve Îrân-ı kadîm âsârından olan heykeller ve tasvirler vesâir âsâr-ı atika ile meşhurdur' tarifi vechile bü-yük bir dağ adıdır (1993: 167).

Divan şiirinde geçen hikâye kahramanlarından biri olan Ferhat, sevdiği uğruna gerçekleşmesi zor olan işleri göze alan, sevdiğine kavuşmadan ölen âşğın simgesidir (Zavotçu, 2006: 154).

Beyyite geçen “kân” maden ocağı, bir şeyin kaynağı anlamına gelmektedir. Kân aynı zamanda Ferhat'ın elindeki kazmayı havaya atıp etrafa kanlarının saçılmasını hatırlatır. Yani kelime tevriyeli kullanılmıştır.

Şairin tabiatı da şiir cevherinin kânıdır (Kurnaz, 1996: 507). Divan şairleri çoğu zaman gazelin makta beytinde şairlikleriyle övünürler. Nitekim Hayâlî Bey de son beyitte güzellik cevherinin ocağına sahip olduğunu söylüyor. Yani şair şiirini cevhere benzetiyor.

Divan şiirinde kafiye olarak tam ve zengin kafiye kullanılır. Hayâlî Bey de bu gazelinde -aş ile zengin kafiye kullanmıştır. Divan şiirinde kafiye kullanımı sıkı kuralara bağlıdır. Sedit Yüksel bu konuda şöyle demektedir:

Eskiler, kafiyeyi oluşturan sözcüklerin aynı türden olmasına özen gösterirlerdi. Yani kafiye isim ise isim, sıfat ise sıfat ve fiil ise fiil olurdu. Ama zorunluk belirince bu uygunluktan vazgeçildiği de görülürdü (Yüksel, 1980: 63).

Hayâlî Bey'in bu gazeli de kafiyelerin aynı cinsten olması kuralına uyuyor. Nitekim gazelde geçen *bektaş, Kızılbaş, kaş, kardaş, taş* kelimeleri isimdir.

Sonuç

Divan edebiyatının yararlandığı kaynaklardan biri olan tasavvuf dolayısıyla tasavvuftaki birçok kelime ve terimler divan şairleri için zengin bir malzeme oluşturmuştur. Kalenderilik de divan şairlerini etkileyen bir tasavvuf akımıdır. Çalışmamızda Kalenderiliği benimseyen bir şair olan Hayâlî Bey'in şiirlerinde bu düşünce sisteminin yansımalarını tespit etmeye çalıştık. Çalışmamızın sonucunda divanda yer alan şiirlerde Kalenderiliğin izlerinin açık bir şekilde görüldüğünü, şairin kendisini Kalenderî olarak nitelendirdiğini gördük. Hayâlî Divanı'nda şairin Kalenderiliği benimsediğini gösteren pek çok beyit mevcuttur. Şair, söz konusu beyitlerde kimi zaman Kalenderilerin dış görünüşleriyle ilgili özellikleri yansıtırken kimi zaman da kendisinin bu akıma dâhil olma hikâyesini anlatır. İncelediğimiz gazelde ise bağrının yarasının dert ve ızdırıp sahiplerinin baş ocağı olduğu zamandan beri, Hacı Bektaş

ocağının çırayı kendisinden yaktığını ifade ediyor. Aşk tekke, âşık ise derviş olarak düşünülmüştür. Kaynaklarda Hayâlî Bey'in Kalenderlikten vazgeçtiği söylene de şairin gençliğinde bağlandığı bu zümrenin özelliklerinden beslendiğini gösteren birçok beyit örneğine divanında geniş bir şekilde yer verdiği görülmektedir.

Kaynakça

- AYVERDİ, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Lugatı.
- AZAMAT, N. (2001). "Kalenderiyye" md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: 253-256.
- DEVELLİOĞLU, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- DİLÇİN, C. (1986). "Divan Şiirinde Gazel". *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, 415-416-417: 78-247.
- ERSAL, M. (2011). "Çubuk Havzası Alevi Ocakları Bağlamında Alevi İnanç-Dede Ocaklarının Teşkilatlanması Üzerine Bir Değerlendirme". *II. Uluslararası Tarihten Bugüne Alevilik Sempozyumu*. Ankara: Cem Vakfı Ankara Şubesi Yayınları: 178-192.
- GENÇ, İ. (2000). *Esrar Dede- Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- GÖLPINARLI, A. (2004). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- _____, Abdülbâki. (2005). *Fuzûlî Divânı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- _____, Abdülbâki-BORATAV, Pertev Naili. (2010). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Derin Yayınları.
- İPEKTEN, H. (1996). *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İSEN, M. (1990). *Usûlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____, (1994). *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- _____, Mustafa. (1998). *Sehî Bey Tezkiresi Heşt-Behişt*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____, Mustafa. (1999). *Latîfî Tezkiresi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KURNAZ, C. (1996). *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KUTLUK, İ. (1997). *Beyânî Mustafa Bin Carullah, Tezkiretü's-Şuarâ*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MENGİ, M. (2000). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- MUALLİM NACİ. (2000). *Osmanlı Şairleri*. Haz. Cemal Kurnaz. Ankara: Akçağ Yayınları.
- OCAK, A. Y. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûflilik: Kalenderiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- OKUYUCU, C. (2010). *Divan Edebiyatı Estetiği*. İstanbul: Kapı Yayınları.

- ONAY, A. T. (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. Haz. Cemâl Kurnaz. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- PALA, İ. (1999). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ. (2010). *Kamus-ı Türkî*. Haz. Paşa Yavuzaslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TARLAN, A. N. (1992a). *Hayâlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____, (1992b). *Ahmet Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- YAMAN, A. (2011). "Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 60: 43-64.
- YILMAZ, K. (2001). *Güftü ve Teşrifâtü'ş-Şu'arâsı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- YILMAZ, H. K. (2002). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- YÜKSEL, S. (1980). *Şeyh Galip-Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ZAVOTÇU, G. (2006). *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*. Ankara: Aydın Kitabevi.